

MANEVİ DESTEK HİZMETLERİ: WILHELM SCHMİD'İN YAKLAŞIMI SPIRITUAL REINFORCEMENT SERVICES: WILHELM SCHMID'S APPROACH

Sezai KORKMAZ*

Öz

Bu çalışmada manevi destek terapisi veren Wilhelm Schmid'in görüşleri ele alınmıştır. Schmid çalışmalarında mutluluk, arkadaşlık, sükûnet, aşk ve düşmanlık hakkındaki düşüncelerini dile getirmiştir. Bu kavramları ele alırken bireylere hayatta çeşitli şekillerde rehberlik ve manevi destek olacak yönlendirmelere yer vermiştir. Schmid'in manevi destek konusuna yaklaşımına bakıldığında hayatın her zaman iki zıt kutuptan oluştuğu, Aristoteles'in homeostasis dediği ifrat ile tefrit arasındaki orta yolun bulunması ve hayatta anlamı sağlamanın çok önemli olduğu görülmektedir. Çalışmada tarama yöntemi kullanılmıştır. Schmid'in yapmış olduğu çalışmalar ve bu konuda mevcut literatürdeğerlendirilerek önleyici manevi destek sağlama konusunda bütünlük oluşturulmaya çalışılmış ayrıca bu alana farklı bir bakış açısıyla literatür sağlamak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Manevi Destek, Manevi Bakım, Wilhelm Schmid.

Abstract

This study deals with the views of Wilhelm Schmid, who provides spiritual reinforcement and care therapy services. Schmid has expressed his thoughts on happiness, friendship, calmness, love and enmity in his studies. In addressing these concepts, he has served to individuals who need spiritual guidance, care and reinforcement in various forms in their life. When it was looked at Schmid's approach to spiritual reinforcement, it is seen very important that providing meaning in life that is always composed of two opposite poles. Schmid's studies and current literature has been evaluated in this matter and it has tried to establish the integrity to yield preventive spiritual reinforcement and to supply literature from different point of view.

Keywords: Spiritual Reinforcement, Spiritual Care, Wilhelm Schmid.

Giriş

Manevi bakım tıbbi sosyal hizmetler ve sosyal bakım hizmetleri bakımından ilgilenilmeye muhtaç olan yaşlı, engelli, kronik hasta ve dezavantajlı kişilere maneviyat temelli destek ve yardım hizmetidir. Manevi hizmetler, bakıma muhtaç veya muhtaç olmayan bireylerde manevi risk ve sapma gibi sorunlara yol açan meseleleri inceleyen, sorunların nedenlerini, çok boyutlu etkilerini ve çözüm yollarını araştıran, manevi koruma ve iyileştirme metotlarını geliştirmeye çalışan bir bilim dalıdır (Seyyar, 2010:261; Seyyar, 2014:2).

Miller-Keane (2003) ansiklopedisine göre manevi bakım bir hastalık veya yaralanma sonucu ortaya çıkan manevi ve dini sağlık hizmetidir. Hastaların konuşamadığı ve paylaşamadığı derin acılarıyla başa çıkması için bütüncül bir yaklaşım arz etmektedir. Stoll (1989) manevi destek konusunda bazı meselelere özellikle dikkat edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Stoll'a göre manevi destek konusunda kişinin tanrı algısının hayatında ne kadar önemli olduğu, manevi kriz anlarında yardım ve direnç kaynakları neler olabileceği belirlenmelidir. Dini ibadet ve uygulamaların neler olduğu saptanmalı ve danışanın manevi inançlarla sağlık, hastalık ve ölüm arasında nasıl ilişkiler kurduğu anlaşılmalıdır.

Manevi danışmanlık bireyin yaşamında kutsal ve aşkın bir yönün olduğunu kabul eden veya varsayan danışmanın yürüttüğü sözel, dolaylı-dolaysız, literal veya sembolik iletişim biçimleri kullanarak danışanın stres ve kaygı gibi psikolojik sorunlarla başa çıkmasını sağlayan bir danışmanlık türüdür (Lartey, 1993:5; Koç, 2012:203). Genel hatlarıyla bakıldığında manevi danışmanlıkla normal danışmanlık arasında metot, yöntem ve uygulama açısından aşırı farklar bulunmamaktadır (Koç, 2012:204). Clebsch ve Jaekle (1967) manevi-dini danışmanlık konusunda şu belirlemeleri yapmıştır: Manevi danışman; danışanın problemleriyle başa çıkmasına katkı sağlamakta ve danışana yardımcı olmaktadır. Sorunları olan danışanları yönlendirmekte ve danışanlara psikolojik destek sağlamaktadır (Koç, 2012:204).

Son yıllarda maneviyat ve dindarlığın sağlık sektöründeki rolü her geçen gün daha iyi anlaşılmaktadır. Hekimlerin %85 ile %93'ü hastaların manevi ve dini inançlarının dikkate alınması ve bilinmesi gerektiği konusunda hemfikirdir. Temel bakım hizmeti veren uzmanlar ve aile hekimleri bu konuda çok hassas davranmaktadır (Monreu vd., 2003; Kingvd., 1992; Handzo ve Koenig; 2004:1242).

* Arş. Gör., KSÜ, İlahiyat Fakültesi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Bölümü Doktora Öğrencisi.

Metot

Çalışmada ilişkisel tarama modeli kullanılarak analiz ve çıkarımlar yapılmıştır. Schmid'in ulaşılabilen eserleri ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Bu eserlerden elde edilen veriler manevi destek bakış açısıyla yeniden yorumlanmaya çalışılmıştır.

Amaç

Bu çalışmada giriş bölümünde manevi bakım ve destek hakkında özet bilgiler verilmiştir. Sonraki bölümlerde ise Schmid'in düşüncelerine göre manevi destek konusu ele alınmaya çalışılmıştır.

Manevi bakım (danışmanlık) hastalık ve problem temelli yaklaşım sergileyebilmektedir. Manevi destek sorun temelli olmayıp bireylerin gündelik hayatta karşılaşılabileceği problemlere yönelik önerilerden oluşmaktadır. Pozitif psikolojinin savunmuş olduğu "insanın hasta olmadan ve eksiye düşmeden psikolojik sağlığını koruma" düşüncesimanevi destek konusunda da geçerlidir. Manevi bakım ve destek konularına pozitif psikolojinin yaklaşımıyla farklı bir bakış açısı kazandırılabilir.

Schmid'in manevi destek hizmetleri insanların günlük hayatında karşılaşılabilecekleri problemlere çözüm sunmanın yanı sıra yol gösterici bir rolü de bulunmaktadır. Schmid kendi uzmanlık alanı olarak "felsefeyle manevi destek hizmeti" vermiştir. Schmid'in görüşlerine ve psikolojik yaklaşımına manevi destek ve bakım zaviyesinden bakmak anlamlı ve faydalı olabilecek bir yaklaşım olduğu savunulabilir. Bu bakış açısıyla çalışmada Schmid'inüzzerinde yoğunlaştığı kavram ve konular ele alınıp değerlendirilmeye çalışılmıştır.

1. Mutsuzluk ve Mutluluk Yaklaşımı: Kutupsallığın Dengelenmesi

Schmid'e göre çevremize baktığımızda televizyonlar, radyolar, panolar vs. bize daha fazla mutluluğu vaat etmektedir. Çağımızda mutluluk normatif bir vaziyet almakta ve mutlu olma durumu zorunlu gösterilmektedir. Mutlu olma durumu ödev gibi algılandığı gibi mutluluğun sürekli arzulanması mutluluğun daha da uzaklaşmasına neden olmaktadır. Schmid'e göre mutluluk önemlidir fakat anlam daha önemlidir (Schmid, 2015a:9-13). Mutluluk Almanca'da (glück) lehte ve aleyhte olan talihe bağlı tesadüf durumu olarak tanımlanmaktadır. Yunanca tyche ve Latince fortuna kelimeleri de aynı şekilde mutluluk olarak olumlu ve olumsuz talih anlamı taşımaktadır. Fakat çağımızda modern insanlar mutluluğu sadece lehte tesadüfî iyi talih olarak tanımlamaktadır (Schmid, 2015a:17-18).

Tesadüfitalih olumlu ve olumsuz olmak üzere iki yönlü bir yapıdan oluşmaktadır. Olumlu yönü gerçekleştiğinde mutlu olunurken, olumsuz yönü gerçekleştiğinde mutsuz olunmaktadır. Tesadüfî talihsizliği yazgı olarak kabul edip "bu benim yazgım, olacak olan olur hayrını şerrini kimse bilemez" demek kişinin elindedir. Yazgı bazen müdahaleyle değişebilirken bazen kabullenilmesi gereken bir durum halini alabilmektedir. İyileşmesi mümkün olan hastalığa müdahale gibi yazgının değişen kısımlarına müdahale etmek insanın elindedir (Schmid, 2015a:19-21). Schmid bu konuda kişilerin anlamlandırmalarına atıf yapmaktadır. İyi talihin gelmesi anlamlandırmada genellikle bozukluk ifade etmezken kötü talihin gelmesi kişilerin anlamlandırma bozukluğuna düşmesine neden olmaktadır.

İnsanlar hayatta zevk almak ve mutlu olmak istemektedir. Hayatta her şey tersiyle kaim olduğundan bir şey ne kadar çok istenirse onun tersine de o kadar yer açılmış olacaktır. Mutluluğu aşırı talep etmek mutsuzluğu da bir o kadar istemek anlamına gelmektedir (Schmid, 2015a:25). Bu konuda Locke (1960) insanların mutluluk için uğraşma hakkından bahsederken Kant (1964) mutluluk ve mükemmellik konusunda aşırı istekli olunmaması gerektiğini ifade etmiştir. Çünkü mutluluk daimi olmadığı için mutluluğu daimi isteme mutsuzluğu da beraberinde getirecektir (Schmid, 2015a:26-28). İslam geleneğindeki ifrat ve tefritten uzak orta yolun bulunması düsturu aynı şekilde mutluluk konusunda da geçerlidir.

Schmid'e göre mutluluk ararken mola verme ve durgunluk konularını da unutmamak gerekmektedir. Acılı durumlarda mutluluğa ara vermek hayatı ve olayları anlamlandırmada ve idrak etmede oldukça önemlidir (Schmid, 2015a:29-30). Mutluluk yorumlara bağlı olmakla beraber bilimsel olarak ölçmeye çok da uygun değildir. Mutluluk haritalarını çıkaran mutluluk enstitüleri er geç mutluluk ifradından ölmeye sebebiyet vereceklerdir (Schmid, 2015a:33-34). Mutsuzluk ve hoşnutsuzluk durumu insanın faydasına da olabilir zira insanlık tarihindeki birçok büyük fikir hoşnutsuzluk sonucunda ortaya çıkmıştır (Schmid, 2015a:36-37). Batı sürekli pozitif olana ve mutluluğa odaklanmaktadır. Halbuki hayat pozitif ve negatif olarak çift kutupludur. İnsan sadece mutluluk ve pozitif olana değil de çift kutuplu yaşamaya uyabilirse kemale ermesi mümkün olabilir (Schmid, 2015a:44-46).

Schmid mutsuzluk konusunda melankoli, depresyon, dünya sancısı, varoluşun aşılması yalnızlığı ve düşüncelere dalma gibi kavramlara önem vermektedir. Bu durumlara her insan çeşitli sebeplerle düşmektedir, önemli olan bu ruh hallerini yaşamının da hayatın kutupsallığına tekabül ettiğini anlamak ve normal olduğunu kabul etmektir (Schmid, 2015a:49-53). Schmid'e göre insanın bu durumlarda

bocalamasının sebebi anlam oluşturamamaktır. Eğer insan olumsuz durumları yaşamaktan da bir anlam çıkarabilirse hayata daha kolay göğüs gerebilecektir (Schmid, 2015a:57-61). Anlam bulma mutluluk ve mutsuzluğu yaşamakla mümkün olmaktadır. İnsan anlamı duyuşsal tecrübelerle geliştirebilir. Görme, işitme, koklama, tat alma, dokunmadan oluşan beş duyunun yanında altıncı duyu hareket ve yedinci duyu iç duyu (iç görü) vasıtasıyla insan anlamı bulabilmektedir. Hareket etme duyusu yürüyüş gibi davranışlar için iç duyu ise erotizm ve benzeri şeylerdir (Schmid, 2015a:73-78). Ayrıca her zaman konuşacak bir eş veya arkadaşın olması da anlamı artıracak şeyler içindedir. Özellikle güveni tesis eden evlilik ilişkilerinin yukarıda bahsedilen durumları sağlaması psikolojik denge ve sağlık için oldukça önemlidir.

Schmid'e göre dünya her geçen gün daha fazla cennet olma iddiasını taşımaktadır. İnsan, cennet zannettiği dünyada kesintisiz saadet beklentisine girdikçe daha büyük hayal kırıklıkları yaşayacaktır. İnsanın öte dünya özlemi, dünya sancısı, hayatın geçiciliği, aşkın olana hasret duyması insanı mutsuzluğa götürmektedir. Tüm bu sancuların çözümü anlamlı hayat oluşturma, kutupsal bir yaşam sürdürdüğümüzü kabul etme, kemale erme isteğini taşıma ve hayatı dengelemektir (Schmid, 2015a:81-84). Özellikle teknolojik gelişmelerin her geçen gün artması konformizmi artırmaktadır. Bu konformizmin artması hayatın daha rahat olacağı konusunda teminat olabilmesine karşın psikolojik durum için teminat oluşturmamaktadır.

Önleyici manevi destek anlamında bakıldığında günlük hayatta mutluluğu ve pozitif olanı tek taraflı olarak isteme psikolojik problemlere yol açabilir. Bunun aşılması için olumlu- olumsuz, mutluluk-mutsuzluk gibi kutupsallıkların kabul edilmesi psikolojik iyi olma açısından daha kayda değer görünmektedir. Ayrıca bu dünyanın cennet olma iddiasının geçersizliğini ifade etmesi insanları gerçek olana davetten başka bir şey değildir. Schmid'in mutluluk araştırmalarına yaptığı eleştirinin günümüz psikoloji literatüründe çok geçerli olduğunu söylemek mümkün değildir. Schmid'in mutluluğun bilimsel olarak araştırılmayacağını ifade etmesi büyük bir bilimsel literatürü yok saymak anlamına gelecektir.

2. Arkadaşlıktaki Saadet: Kişinin Kendiyle ve Başkalarıyla Arkadaş Olabilmesi

Schmid'e göre arkadaşlık eski dönemlerde kültürel olarak tanımlanırken günümüzde bireysel olarak değerlendirilmektedir. İnsanlar hemcinsiyle ve karşı cinsle arkadaşlık kurabilmektedir. Karşı cinsle aşka dönüşmesi veya cinsellik temeline oturması ihtimalinden dolayı duygu, düşünce, hayat tarzı ve empati yapma benzerliklerinden dolayı hemcinsle arkadaşlık yapma daha yaygındır (Schmid, 2015b:17-18). Arkadaşlık iradenin ortaya koyulup çaba sarf edildiği aktif arkadaşlık ve kendiliğinden oluşan pasif arkadaşlık olarak ikiye ayrılmaktadır. Arkadaşlık benzerliklerden oluşabildiği gibi karşıtlıklardan da oluşabilmektedir (Schmid, 2015b:19). Schmid arkadaşlık konusunda kültürel-bireysel, hemcins-karşı cins ve aktif-pasif olarak ikili bir ayrıma gitmiştir. Ayrıca düşmanlıklar arkadaşlıkları doğurabildiği gibi dostça yaklaşımlarda arkadaşlıklar oluşturabilmektedir.

Arkadaşlığın temelinde karşılıklı olma, birbirinin iyiliğini isteme ve iyiliğin aşikâr olması söz konusudur. Schmid, Aristoteles'in zevke dayalı arkadaşlık, faydaya dayalı arkadaşlık ve hakiki arkadaşlık sınıflamasına sanal arkadaşlık türünü de eklemiştir. Zevk ve faydaya dayanan arkadaşlıkta çıkar söz konusu olduğunu hakiki arkadaşlıkta ise her zaman onay ve kabulün olduğunu ifade etmektedir (Schmid, 2015b:19-26). Arkadaşlığın temelinde empati yapabilme yeteneği de yatmaktadır. İnsanın kendisi için istediğini başka birisi için istemesi arkadaşlığın temel ölçütlerinden sayılabilmektedir.

Günümüzde bir diğer arkadaşlık türü daha doğmuştur ki bu da sanal arkadaşlıklardır. Schmid'e göre sanal arkadaşlıkta önemli olan sayının, bağlantının, tanımak gerekmediğinin ve gerçek hayatta karşılaşamayacak arkadaşlıkların olmasıdır. Sanal arkadaşlık zevk, fayda veya hakiki arkadaşlık temelli olabilir. Aslında insanların sanal arkadaşlığı "var olmayı bırakmamak için bağlantıda olmak" durumunu ifade etmektedir (Schmid, 2015b:25-26). Özellikle sanal arkadaşlıkların nesne ilişkileri sağlama konusunda büyük problemlere neden olduğu ortadadır. Sanal arkadaşlıkların gerçek hayattaki arkadaşlıklara benzetilebilmesi çözüm önerisi olarak sunulabilir. Arkadaşlığın bir diğer tarafı da sosyal hayatın içinde olma ve yalnızlığın giderilmeye çalışılmasıdır.

Schmid'e göre Aristoteles ve Seneca gibi birçok filozof, insanın yalnız başına mutlu olamayacağını ifade etmektedir. Aristoteles, insan toplumsal bir varlıktır derken bunu kastetmektedir. Arkadaşlığın varlığı ve güzel paylaşımların olması mutluluk kaynağı olduğu gibi arkadaşlıkta duygudaşlık, yakınlık ve karşılıklı temas hissederek anlam sağlanabilir. Arkadaşlarla konuşarak ve sohbet ederek zihinsel bir anlam oluşmaktadır. Aslında mutluluk bir yorumlama biçimidir. Arkadaşlık varoluşsal yorumları temellendirmeye yardımcı olmakla birlikte açık sözlülüğün ve şeffaflığın gelişmesine katkı sağlamaktadır. Arkadaşlık süreklilik sağladığından ve arkadaş dışarıdan izleyen bir göz olmasından dolayı insanın kendine ilişkin anlamı korumasına yardımcı olmaktadır. Arkadaşlık tecrübe kazanmayı, mutsuz olabilmeyi ve yabancılaşmayı engelleyici set olma özelliğini kapsamaktadır (Schmid, 2015b:29-39). Arkadaşlık kurmak

birçok açıdan özellikle insanın psikolojik sağlığı açısından oldukça önemlidir. İnsanın dikkat etmesi gereken bir diğer konu arkadaşlığın kendi psikolojik sağlığı için işlevsel bir araç haline getirilmemesidir. İnsan her zaman arkadaşlık kurmak isteyecektir fakat arkadaşlıkların önünde birtakım engeller bulunmaktadır.

Schmid'e göre arkadaşlığın önündeki engeller şunlardır: Arkadaşların birbirine özen göstermemesi, arkadaşlara dönük eleştiri, arkadaşlar arasındaki eşitsizlik ve farklılıkların artması, arkadaşların herhangi birinin aşırı diğerkâm davranması, para mevzularının girmesi, üçüncü bir şahsın sevgili vs. olarak araya girmesi, herhangi birinin cinsellik, yakışıklılık konusunda daha çekici olması, birinin arkadaşlık ilişkisinde baskın davranması ve sadakatin zedelenmesidir (Schmid, 2015b:43-54). Ayrıca son zamanlarda arkadaşlıkta sorun olan konu sanal arkadaşlıklardır. Sanal arkadaşlıkta kişilerin gerçek kişiliği öğrenilemez. Bu arkadaşlıklar geçici olabildiği gibi, bunları başlatmak ve bitirmek oldukça kolay görünmektedir (Schmid, 2015b:54-57). Sanal ya da gerçek ilişkilerde insan arkadaşlığa ihtiyaç duymaktadır.

Schmid, Aristoteles'in Nikomakkos'a Etik'te "her arkadaşlığın temelinde insanın kendi kendisiyle arkadaş olması yatar" alıntısından hareket etmektedir. Modern çağda insana sürekli "kendinden ve yaşamdan daha fazlasını iste" vurgusu sonucu tükenişe neden olabilmektedir. Benliği fazla büyütme ve tanrısal mükemmellik isteği benlik yitimine neden olabilir. Bunun çözümü ölçüyü kaçırmadan kendini tanımak, benliği bilmek, kendine özen göstermek ve benliğin çekirdeğini belirlemektir (Schmid, 2015b:61-64). Benliğin çekirdeğini en önemli aşk ve arkadaşlık ilişkim nedir, en önemli tecrübelerim nelerdir, yaşam hedefim nedir, en önem verdiğim değerler nelerdir, hangi alışkanlıkları sürdürmeliyim, korkularım nelerdir, hayatta güzel olan nedir sorularına cevap bulmak teşkil etmektedir (Schmid, 2015b:64-66).

Benliğe dair bu çekirdek unsurlar göz önünde bulundurularak başkalarına hikâyeler anlatmak, benliği hatırlamaya, keşfetmeye ve "öre öre" birleştirmeye yardımcı olmaktadır. Benliği biçimlendirmenin en iyi aracı her şeyden önce elektronik aletler ve teknoloji dâhil olmak üzere nesnelere ilişki kurma ve onlarla çalışabilmektir (Schmid, 2015b:66-67). Benlik bütünlüğü inşasının nihai amacı onaylanabilir, kendi kendisiyle barışık ve arkadaş olabilen bir benlik oluşturabilmektir. Kendi kendisiyle arkadaş olabilmenin bir yolu da bertaraf edilemeyen ruh dalgalanmalarıyla arkadaş olmaktan geçmektedir. Kendi kendisiyle barışık olmayan kendi iç ilişkilerini çözemediğinden dışarıdaki insanlara zaman ayıramaz. Çoğu zaman kendi iç sorunlarıyla ilgilenmektedir. Kendi kendisiyle arkadaş olma da kendiyle barışık olmak ve kendini sevmek esastır. Fakat kendi kendisiyle arkadaş olma, barışık olma ve sevme durumlarında ölçülü olmak gerekmektedir. Diğerkâmlık, prososyal davranışlar ihmal edildiği sürece bu kendi kendisiyle arkadaş olma durumu narsizme dönüşmektedir (Schmid, 2015b:67-70).

Schmid, kişinin sosyalizasyon sürecinin çok önemli olduğunu, arkadaşlık ilişkilerinin insana her zaman yardımcı bir unsur olduğunu ifade etmektedir. Arkadaşlık meselesi insana iyi gelen ve psikolojik yardım sağlayan bir araç olarak indirgemeci, işlevsel ve pragmatik anlamda değerlendirilmemesi gerekmektedir. Zaten Schmid, insanın iyi ilişkiler kurabilmesini kendini tanımasına bağlamaktadır. Bu açıdan bakıldığında kendini tanımak, gerçekleştirmek, öz-benlik hakkında fikir sahibi olmak da vurgulanmıştır.

3. Sükûnet Bulma: Yaşlılık ve Yaşlanma

Schmid yaşamı hissedilen, hissedilmeyen, bambaşka, değişken ve safi alışkanlık gibi olguların oluşturduğunu ifade etmektedir. Günümüzde sükûnet bulma yerine cool olma durumu daha fazla tercih edilmektedir. Sükûnet geleneksel, durağan olanı ve kabul edişi ifade ederken cool olma durumu soğuk, hissiz ve alakasız duruşu ifade etmektedir. İnsanın yaşlanırken cool olmaya değil sakin olmaya ihtiyacı vardır (Schmid, 2015c:7-17). Schmid yaşlanırken hayata daha iyi adapte olmak ve sükûnet bulmak adına önerilerde bulunmuştur. Ayrıca günümüzün yaşam tarzı ve davranışlarını eleştirmektedir. Bu öneriler ve eleştiriler hayatın hangi döneminde bulunursak bulunalım herkesi ilgilendirmektedir.

Schmid'e göre sükûnet bulabilmenin ilk adımı değişimin olduğunu, insanın sürekli yaşlandığını, öleceğini, hayatın sınırlı olduğunu ve dünyanın fani olduğunu kabul etmektir (Schmid, 2015c: 17). İkinci adımı yaşlılık üzerine bilgi sahibi olmaya çalışma ve bunun üzerine düşünmedir. Yaşlılıkta huzurevinde mi, kendi evinde mi, çocukların yanında mı, nerede ve nasıl yaşayacağım gibi meseleleri önceden belirlemek psikolojik sağlık açısından önemlidir. Yaşlılık insanın elinde olmayan bir durum olduğu gibi tekrar bebekliğe dönme aşamasını da temsil etmektedir. Ayrıca bu dönemde teknoloji gibi birçok yeniliğe uyum sağlamak zorlaşmaktadır. Bu dönemde önemli olan bedensel ve zihinsel zayıflığı, yavaşlığı ve birçok sorunu kabulle yaklaşabilmektir (Schmid, 2015c: 25-32).

Sükûnete ermenin üçüncü adımı alışkanlıkların olması ve bu alışkanlıkların devam ettirilmesidir. Alışkanlıklar genel kabulün aksine yaşlılıkta uyumu daha da kolaylaştırmaktadır. Bu durumlar kötü alışkanlıklar için geçerli değildir. Kişinin hem kendisi hem de karşısındakinin alışkanlıklarını kötülemesi,

kırması ve dökmesi yerine saygı göstermesi daha doğru olanıdır (Schmid, 2015c: 35-39). Sükûnete giden dördüncü yol mütevazı hazların zevklerine bilinçli varmak ve anlam içindeki mutluluğu tecrübe etmektir. İnsan yaşlanırken çoğu yiyecek ve içecek konusunda perhiz yapmaktadır. Yaşlılığı kabul, sevme ve bilinçli olarak anlamı sağlamakta az ve sınırlı olan yiyecek-ıçecekten dahi zevk alınabilir (Schmid, 2015c: 43-44).

Schmid, insanın yaşlanırken kahve, seyahat, eskiyi hatırlama, cinsellik yerine daha fazla sohbet etme, bahçe-toprakla uğraşma zevkini ve boş zaman hazzını tercih ettiğini ifade etmektedir. Sükûnet bulma acı-tatlı, iyi-kötü gibi hayatın kutupsallığını kabullenme ve etkinlik ile edilgenlik arasındaki denge sağlamaya mümkün olmaktadır (Schmid, 2015c: 43-49). Sükûnetin beşinci adımı küçük dertlere, büyük sorunlara, ağrı ve hastalıklara karşı kabullenme kuvvetini artırmaktır. Yaşlanırken ve yaşlılık döneminde ağrılar, varoluşsal yalnızlık, dünya sancısı, melankoli, dünyanın geçiciliği ve faniliği daha belirginleşmektedir. Bu durumları kabullenme ve başa çıkma kuvvetlerini artırmak gerekmektedir (Schmid, 2015c: 53-58).

Sükûnet yolundaki altıncı adım yakınlık hissetmek ve kurmak için temas oluşturabilmektir. Temastan kast edilen dokunma hissidir. İnsanın birbirine çeşitli vesilelerle dokunması bağışıklık sisteminin inşasını ve güçlenmesini sağlamanın yanında insanlar arasında güven ve bağlılık duygularını tesis etmektedir. Bir insan temas, dokunma veya tokalaşma gibi duyuya ne kadar az maruz kalırsa o ölçüde yabancılaşma yaşamaktadır. İnsan bebeklikte olduğu gibi yaşlanırken de temasa çok ihtiyaç duymaktadır (Schmid, 2015c: 61-65). Sükûnetin yedinci adımı dokunan ve onaylayan sevgi ve arkadaşlık ilişkilerine önem vermektir. Bu ilişki eş, sevgili, çocuk, arkadaş ve akraba aracılığıyla olabilmektedir. Yaşlanırken çocukların olması dünyada daha anlamlı bir hayatın gelişimi için önemlidir. Çocuklar insanı hem hayata bağlar hem de anlam sağlamakta yardımcı olurlar (Schmid, 2015c: 69-70).

Çocuğu hayata hazırlamak insanın kendini dirileştirir. Eskiden ebeveynler çocuklara öğretmenlik yaparken artık teknolojiye dolaylı çocuklar ebeveynlere öğretmenlik yapmaktadır. Bu da insanı dünyaya bağlayıcı kılabilir. Dede, nine, torun ve ebeveyn, çocuk veya akrabalık ilişkileri insan yaşlanırken sevgi, bağlanma ve güven vermesi dolayısıyla sükûnet sağlamaktadır. Yaşlanırken ilişkilerin yitip gitmesine dikkat etmek gerekmektedir. Her yitip giden ilişki sükûnetten daha öte yalnızlaşmaya neden olabilmektedir (Schmid, 2015c: 70-71).

Yaşlanırken sükûnete götüren sekizinci yol kendini dinleyip tefekkür etmektir. Hayatın nesnel olmasa da öznel anlamının bulunması oldukça önemlidir (Schmid, 2015c: 77-78). Kendini dinleyip tefekkür edebilen insan şendir. Şen olmak mizaha yatkın olmak ve gülebilmektir. İnsanın neşeli olmasının temeli sürekli eğlenmesi değil, kendisiyle barışık olmasıdır (Schmid, 2015c: 79-80). İnsanın her zaman her şeye sükûnetle bakması gerekmez, kızılması gereken durumlara hiddetlenmek gerekmektedir. Aslında bu kutupsal durumun sağlanması sükûnetin nefes almasını sağlamaktadır (Schmid, 2015c: 81).

Yaşlanırken sükûne ermenin dokuzuncu adımı ölümle sağlıklı ilişki kurabilmektir. Ölümünden kaçmak yerine tüm korkunçluğuna ve bilinmezliğine rağmen düşünmek gerekmektedir (Schmid, 2015c: 85-91). Yaşlanırken sükûnete ermenin onuncu yolu ise sonsuz olanı, metafiziği, insandan büyük bir bütünü, ölümünden sonra bir hayatın olduğunu ve aşkınlığı kabullenmektir (Schmid, 2015c: 95-100).

4. Aşk ve Evlilik: Hayat Arkadaşlığı

Schmid uzun yıllar boyunca aşk nedir sorunun cevabını aramıştır. Aşkın hakikatinin, kimle ne zaman, nerede yaşayacağını bilinmez olduğunu ifade etmektedir. Aşkın tarihi macerasına bakıldığında eski dönemlerde önceden belirlenen, maddi güvence, toplumsal yükselme, doğum yoluyla nüfus artışı ve bereket sağlayan bir unsur olduğu görülmektedir. 18 ve 19. yüzyıllarda romantizmle beraber duygusal temele binmişken bir dönem rasyonellikle akla büründürülmeye çalışılmış fakat günümüzde özgürlük ve duygu temelli bir unsur olarak yorumlanmaktadır. Schmid aslında "aşk dediğimiz şeyin, aşk diye yorumladığımız şey" olduğunu iddia etmiştir (Schmid, 2015d:9-13). Schmid çalışmasında aşktan bahsederken evlilik temelli ilişkilerden bahsetmektedir de diyebiliriz.

Din, toplumun horgörüsü, üreme ve çoğalma ödevleri dikkate alınmazsa "aşk neden vardır" sorusunun cevabı genellikle mutluluktur. Aşkının yapısına bakıldığında mutlu tesadüflerle başlamaktadır. İnternette aşk aranmasının bir sebebi de mutlu tesadüflere elverişli imkânlar sağlamasıdır. Mutlu tesadüflerin çiftleri birleştirmesi sonucu saadet hissi oluşmaktadır. Saadet hissini devamı ise emek harcamakla mümkündür. Saadet hissini olabilmesi çiftlerin birbirine hoşluk yapmasına, ortak yaşantılar bulmasına, olumlu ve olumsuz durumları yaşayarak kutupsallıkla nefeslenebilen bir aşk olmasına ve anlam oluşturabilmesine bağlıdır (Schmid, 2015d:17-21). Aşk birçok şeyin birleşmesi sonucu meydana gelmektedir. Aşkta cinsellik oldukça önemli olduğundan bunlardan birisi erotizmi tetikleyen bedensel durumlardır.

Cinselliğin doğru ve bilinerek yaşanması cinsel eğitim olmasına bağlıdır. Bu yüzden çiftlerin cinsel eğitim almaları hayatın bütününde gerekli olan bir ihtiyaçtır. (Schmid, 2015d:25-28).

Aşkın bir diğer düzlemi duygusallıktır. Aşk duyguya bağlı olunca bazen bedenlerin birleşmesine bile gerek kalmamaktadır (Schmid, 2015d:31). Aşk hayatın diğer alanları gibi olumlu-olumsuz olmak üzere kutupsallığını koruduğundan iyi duygulardan olduğu kadar iyi olmayan duygulardan da oluşmaktadır. Her iki kutba da izin vererek olurlarına bırakmak aşka nefes aldırır. İlişkilerde olduğu gibi aşka da sebepsiz hiddet çoğu zaman var olabilir. Bu hiddet durumunun nefrete dönüşmemesine dikkat etmek gerekmektedir (Schmid, 2015d:32-35). Hiddet ve gerginliğin boşalması dile döküldüğü anda çözülüp dağılır. Genelde dışarıda oluşan hiddetin eş veya sevgiliye yönelmemesine dikkat etmek gerekmektedir (Schmid, 2015d:39-40).

Aşka bir diğer düzlem zihinseldir. Zihinsel düzlem düşünmek, konuşmak ve sohbet etmekten geçmektedir. Ayrıca fazla olmamak kaydıyla ilişkinin geçen yıl ki anılarını konuşmakta aşkı düşünsel anlamda tazelemektedir. Aşka ve ilişkilerde konuşup ortak düşüncelere varmak ilişkiyi sağlamlaştıracaktır. Çiftler ortak konuşma ve zihinsel paylaşım alanları oluşturamazsa birbirinden soğumaya başlar. O yüzden ortak konuşma ve zihinsel alanları bulunmayan çiftler birbirine yabancılaşır ve bu duruma nasıl geldiklerini kendileri de anlayamaz. Günümüz modern dünyasında teknoloji, iş vs. gibi araçlar dolayısıyla çiftler daha fazla ortak zihinsel dağılmalar yaşayabilmektedir (Schmid, 2015d:37-39). İlişkinin kendisinden her zaman bahsedilmesi genel anlamda ilişkide yanlış giden bir şey olduğunu ifade etmektedir. Bu bakımdan ilişkinin kendisinin konuşuluyor olması birtakım çözümlerinde bulunması gerektiği anlamına gelmektedir.

Çiftler karşılıklı düşünce alışverişiyle kendilerine ve dış dünyaya ait ortak yorumlar geliştirirler. Bu ortak yorumlar anlam olarak ortaya çıkacaktır (Schmid, 2015d:39-40). Aşkın dördüncü düzlemi kendisidir yani aşkın akış sağlaması ve aşkınlık duygusu vermesidir. Burada akıştan ve aşkınlık duygusundan kastedilen aşkın yaşandığı saatlerde insanın kendini unutma halidir. Aşkın her zaman çürümesinden bahsetmek doğru bir yaklaşım değildir. Çoğu kişi aşkın her geçen gün daha güçlü hale geldiğini de ifade etmektedir. Bu aşkın olgunlaşmasını sağladığı gibi "olgunlaşmış aşk da gönle ferah bir rahatlık" vermektedir. Bu ferahlığın sağlanabilmesi için mizah da ihmal edilmemesi gereken hususlardandır (Schmid, 2015d:43-45).

Aşk gündelik hayatın içinde olduğundan kitap ve filmlerde yansıtıldığı gibi değildir. Gündelik hayatın içindeki aşkı canlı tutmak ortak yemek, ortak faaliyet, ortak sohbet zamanları hatta ortak münakaşa saatleriyle olacaktır (Schmid, 2015d:49-52). Âşıkların gündelik ilişkilerinde ve yaşamlarında bir dize soruna cevap bulması gerekmektedir. Bunlar para, cinsellik, çorap, güç veya iktidar sorunlarıdır. Bu problemler görmezden gelindiğinde büyük çözümlere yol açabilmektedir (Schmid, 2015d:55-57).

Aşk ve evlilik ilişkilerinde sorunlarla karşılaşıldığında nefes alan aşk bir çözümdür. İlişkinin nefes alabilmesi olumlu ve olumsuz durumlara izin vererek sağlanabilir. Ayrıca çiftlerin hiddet, kızma ve iktidar paylaşımı konusunda birbirine izin vererek sıralı denge oluşturması da diğer bir çözümdür. Her ilişkide tartışmalar ve anlaşmazlıklar olmaktadır, önemli olan münakaşa kültürünün oluşmuş olmasıdır. Tartışma ve sorun esnasında "onu anlayabiliyor ve yine de onu seviyorum" diyebilmek bu kültürün oluştuğunu göstermektedir. Münakaşa esnasında bir diğer altın kural da "rolleri değişecek olsak kendine nasıl davranılmasını isterdin" sorusuna doğru yanıt vermektir (Schmid, 2015d:61-64).

İlişkilerde sadakatten kastedilen genellikle bedensel ve cinsel sadakattir. Hâlbuki çiftlerin ruhsal, zihinsel ve hayati sadakati de söz konusudur. Ayrıca kıskançlıkların çıkması sadakat konusuyla ilişkilidir. Sadakatin ölçüsü başkasından beklenilene uyulmasıdır (Schmid, 2015d:67-70). Aşk ve ilişki sürdürmek modern koşullarda iki kişinin birbirinin iyiliğini istemesine muhtaçtır (Schmid, 2015d:74-75). Schmid'e göre aşka olması gerekenler şunlardır; hayatın kutupsallığını ve kendini bilmek, konuştuğu dilin gramerine hâkim olmak, yorumlama kabiliyetine sahip olmak, sanat ve ifade gücünü geliştirmek, spor ve jimnastik yapmak, ev ekonomisini bilmek, kültüre ilgi göstermek, doğayı tanımak, diğer insan ve varlıklara sevgi duyabilmektir (Schmid, 2015d:79-84).

Schmid aşk ve evlilik ilişkisinin boyutlarını açarak bilişsel yapılanmayı sağlamakla birlikte çiftlerin birbirlerine karşı davranışlarının analizini de sunmaktadır. İfade edilen durumlara dikkat edildiğinde ve farkındalık sağlandığında ilişkilerin düzlemi daha da sağlıklı ilerleyecektir.

5. Düşmanlık Besleme Ahlakı

Schmid'e göre düşmanlık kişinin içinde hissettiği olumsuzlukları dışındaki bir ötekine yüklemesidir. Düşmanlık hayatta dayanak ve yönelim sağlaması bakımından her zaman olumsuz değerlendirilmemeli, mutsuzluk ve huzursuzluk sebebi olarak algılanmamalıdır. Düşmanlık insanın tetikte olmasını, çalışmasını, üretmesini ve çabalmasını sağlayabilmektedir. Düşmanlık etiği geliştirildiği, karşıdakinin varlığına izin

verildiği sürece düşmanlık kişi ve cemiyet bazında birçok gelişimin kaynağı olabilmektedir (Schmid, 2017:15-29).

Tarih kayıtlarına bakıldığında her zaman bir düşman algısı oluşmuştur. En yakın tarihte Batı, Sovyetlerle kavgası bittiğinde düşman olarak İslam'ı belirlemiş ve yeni bir düşman ikame etmiştir. Savaşlara, düşmanlığa bu açıdan bakıldığında insanın dost, arkadaş, iyi gibi pozitif bir kutbunun yanında düşmanlık, hasım ve kötü gibi negatif bir kutbu da her zaman bulunmaktadır. İnsan bu iki dengeden herhangi birinin yıkılması üzerine bir diğer yenisini farklı şekillerde oluşturmaktadır. Kant'ın da ifade ettiği gibi insanlık denge ve beraberlik istemesine rağmen doğa ikilik (dikotomi) istemektedir. Schmid'e göre insan pozitif olanı istemesine rağmen beşeri ilişkiler bilinçdışı olarak kutupsallığın yeniden tesisine yönelik negatif ilişkinin oluşmasını zorunlu kılmaktadır (Schmid, 2017:29-31).

İyi ve kötü kavramları düşmanlık bağlamında değerlendirildiğinde niyet kavramı da önem arz etmektedir. İyi niyet beslemek kötü sonuçlar doğuracağı gibi iyi sonuçlarda doğurabilir. Niyet göz ardı edilemez fakat görecelik içerdiğinden her vakada da varsayılmaz (Schmid, 2017:36-37). İnsan, kendi kötülük vaziyetini de değerlendirmek durumundadır. Aksi takdirde kendi iç kutupsallığından uzaklaşarak her zaman dışarıda bir düşman ve öteki aramaya başlayacaktır. Kötülük ve düşmanlık kutupsal hayatın bir gereği olduğu için bitirilemeyeceğinden onu hayata doğru biçimde entegre etmek gerekmektedir. Bunu da bir ötekinin ve düşmanın kızgınlığını en baştan hesaba katmak, ona kendi hayatımızda veçtimai hayatta yaşayabileceği bir rol vermek gerekmektedir (Schmid, 2017:36-39).

İyi bir insan olmak ve iyi olanın peşinde koşmak elbette çok önemlidir. Fakat hayat iki kutuplu olduğundan sadece iyi olanın peşinden gidebilmek mümkün değildir. İnsan her zaman iyi olmaya çalışıp yıkıcı potansiyelini içine atarsa benlik bütünlüğü tehlikeye düşecektir. Çoğu insan yıkıcılık potansiyelini dışarıda aramaya daha meyillidir. Bu yüzden bu tür insanlar düşmanlığa çoğu zaman hazırdır. Düşmanlık beraberinde kötücüllüğü de getirmektedir. Kötücüllük insanın barbarca ve nefret içeren düşmanlığı değil zihinsel ve medeni şekilde düşmanlaştırmasıdır. Nietzsche bunun asli bir güdü olduğunu ifade etmiştir (Schmid, 2017:43-45). Schmid'e göre kötücüllük ödevinin oluşması gerekmektedir. İnsanlar zaman zaman kötücüllüğü iradi olarak yapmaktadır. Örneğin 2005'te Danimarka'da karikatür krizi, karikatüristlerin kötücüllüğünden kaynaklanmış veyineParis'te şiddet olaylarına dönüşen karikatür krizi de aynı kötücüllüğe dayanmıştır. Ayrıca sanal âlemdeki trollükte iradi kötücüllük ürünü içermektedir (Schmid, 2017:54-56).

Düşmanlığa bağlı olarak galip gelme arzusu çelişkileri artırdığından ve hedefe giden yolun anlamını düşünmekten alıkoyduğundan değersizdir. Bir ötekine karşı kazanılan galibiyet aynı zamanda isyan, reddiye ve düşmanlığı beraberinde getirmektedir. Galip olma ve kazanarak kuvvetli olma hissi hoşnutsuzluk vermesine rağmen rehaveti ve tembelliği de beraberinde getirir. Fakat mağlup olanın anlam yükleyebileceği yeni bir hedefi vardır. Mağlubun hoşnutsuzluğu kendine itki oluşturur (Schmid, 2017:61-64).

Schmid'e göre kazanmak ve galip gelmek iktidara erişmek içindir. Fakat her iktidar duyarlılık kaybı nedeniyle mağlubiyet mahkûmdur. Günümüzde insanlar internet, sosyal medya, teknoloji, hayatın mutlu zamanlarının paylaşılması ve bilgiyi en önce aktarma yoluyla iktidar sahibi olmaya çalışmaktadır. Bilginin en önce aktarılmaya çalışılması ve hayatın internette cezabelerle paylaşılması güç ve iktidar kazanıldığı sanrısını yaratmaktadır. Fakat bu sanrı karşı taraftaki insanlarda kıskançlık, düşmanlık ve ucuz bir dikkat çekme olarak anlaşılakta ve paylaşan kişi hayatın olumsuz yönlerini ihmal edip pozitif yönlerini insanlara göstermiş olmaktadır (Schmid, 2017:64-69). Bu mutlu anların hayatta sürekli olduğu sanrısının herkese açık bir şekilde sürekli paylaşılması mutsuz durumlara tahammülsüzlüğü geliştirdiği gibi hayatın matemli zamanlarının çelişkiye yol açtığı duygusunu yaşatmaktadır. Kişi, diğer insanlar tarafından sürekli mutlu olduğu düşüncesinin varlığını devam ettiremediğinden üzerinde baskı ve bunalım hezeyanları hissedecektir.

Düşmanlıktan kaçınmanın yolu uzakları arama sanatında yatmaktadır. Uzakları arama sanatı kendini tanımak ve içe yolculukla davranış değiştirmek ve ötekilerin yardımıyla tekrar kendi içinden çıkabilmektedir. Benliğin daralması sonucunda insan kaçış sağlayabilir. Bu uzak yerlere kaçış insanın kendini tanıması ve benliğine yolculuk etmesiyle de mümkün olabilir. Kendi içindeki uzaklara erişme iç bütünlüğü sağlamaktadır. Ayrıca kişinin benliğinin darlanması her zaman kötü değildir. Örneğin kişinin güne kötü başlaması gün içinde ferahlık yaşama ihtimalini daha da yükseltmektedir. İnsan kötü ruh halinde yaşamayı bir hak olarak hayatında geçerli kılmalıdır. Uzaklaşmanın bir diğer yolu kızgınlık, öfke gibi duyguları başkalarıyla paylaşmaktır. Ailedeki sevgi ve arkadaş sevgisi de insanı uzaklaştırabilir. Uzaklaşma sanatının bir diğeri dini ve manevi metinlere ve değerlere yönelmekle olabilir. Din insanın benliğine destek olmaktadır. Ayrıca dünyevi olarak da aşk, kültür, kitap ve sanat aracılığıyla da düşünce ve duygunun uzaklarına erişilebilir (Schmid, 2017:73-79).

Sonuç ve Öneriler

Schmid pozitif düşünceye aşırı vurgu yapan psikolojinin negatifi de görüp Aristoteles'in ifade ettiği homeostasise ulaşmanın mümkün olduğunu ifade etmektedir. Schmid'in insana ve insan psikolojisine dair düşünceleri klinik psikologlar ve manevi hizmet veren kişiler tarafından rahatlıkla kullanılabilir. Ele aldığı konular manevi bakım uzmanı, psikolog ve psikiyatrlar tarafından olumsuz durumları manevi destek ve bakım olarak kullanılabilir. Schmid birçok konuda felsefi düşünceler aracılığıyla manevi destek de bulunmuş ve bilişsel açıdan zihnin yeniden yapılanmasını amaçlamıştır.

Schmid'in genel düşünce yönlendirmelerine bakıldığında insanın olumlu-olumsuz hayatla barışması gerektiğini vurgulamaktadır. Schmid her hayat, duygu, düşünce ve davranış yorumdur yaklaşımıyla farklı yorumlamaların her zaman olabileceğini ifade etmiştir. İnsanları hayal ve hülya dünyasından çıkarıp gerçeğin dünyasında yaşamaya davet etmektedir. Ayrıca ayakları yere basan hayatın gerçeklerine uyumlu bir bilişsel zihin yapılanmasını savunmaktadır. Schmid'in görüşlerinin özellikle sağlıklı olan bireylerde psikopatolojik risklere karşı manevi destek bağlamında değerlendirilmesi gerektiği kanaati taşınmaktadır.

KAYNAKÇA

- CLEBSCH, W.A. ve Jaekle, C.R. (1967). *Pastoral Care in Historical Perspective*, New York: Harper&Brother Publishers.
- HANDZO, G., ve Koenig, H.G. (2004). "Spiritual care: whose job is it anyway?", *Southern Medical Journal*, S. 97(12), s. 1242-1244.
- KING, D. E, Sobal, J, Haggerty, J. vd., (1992). "Experiences and attitudes about faith healing among family physicians", *J Fam Pract*, S.35, s. 158-162.
- KOÇ, M. (2012). "Manevi (Psikolojik) danışmanlık ile ilgili Batı'da yapılan bilimsel çalışmaların tarihi ve literatürü (1902-2010) üzerine bir araştırma-I", *ÇÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 12(2), s. 201-237.
- LARTEY, E.Y. (1993). "African perspectives on pastoral theology: a contribution to the quest for more encompassing models of pastoral care", *The Interdisciplinary Journal of Pastoral Care*, S. 112, s. 3-12.
- MILLER-Keane Encyclopedia and Dictionary of Medicine, Nursing, and Allied Health, Seventh Edition. (2003). Retrieved August 1 2017 from <http://medical-dictionary.thefreedictionary.com/spiritual+care>
- MONROE MH, Bynum D, Susi B, vd. (2003). "Primary care physician preferences regarding spiritual behavior in medical practice", *Arch Intern Me*, S.163, s. 2751-2756.
- SCHMID, W. (2015a). *Mutsuz Olmak: Bir Yürekendirme*, Dördüncü Basım, Çev.: Tanıl Bora, İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- SCHMID, W. (2015b). *Arkadaşlıktaki Saadete Dair*, Çev.: Tanıl Bora, İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- SCHMID, W. (2015c). *Sakin Olmak: Yaşlanırken Kazandıklarımız*, İkinci Basım, Çev.: Tanıl Bora, İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- SCHMID, W. (2015d). *Aşk: Neden Bu Kadar Zordur ve Yine de Nasıl Mümkün Olur?*, İkinci Basım, Çev.: Tanıl Bora, İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- SCHMID, W. (2017). *Düşmanlığın Faydaları*, Çev.: Tanıl Bora, İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- SEYYAR, A. (2010). *Tıbbi Sosyal Hizmetlerde Manevi Bakım*, İkinci Basım, İstanbul: Rağbet Yayınları.
- SEYYAR, A. (2014). "Dünyada ve Türkiye'de Manevi Bakım", Erişim: 01.08.2017 www.manevibakim.com/bilim_alanlari/manevi_bakim/makale_17.pdf
- STOLL, R. (1989) *The essence of spirituality*. In: Carson, V (ed.) *Spiritual Dimensions of Nursing Practice*. Philadelphia: WB Saunders.